

Проблем апсолута у поезији Милоша Црњанског

Ања Глишовић

Београд

anja.glisovic@hotmail.com

Сажетак: *Рад настоји да објасни проблем и развој апсолута у поезији Милоша Црњанског. Проблем апсолута сагледаћемо кроз збирку песама Лирика Итаке. Основни циљ интерпретације је да укаже на видљивост апсолута у песмама, као и на његову трансформацију кроз три циклуса. Секундарни циљеви су разматрање симболике Итаке – одисејевски мотив лутања, односно повратак јунака после рата и пародирање жанрова. Проблем апсолута добија дијапазон значења у циклусима: у Видовданским песмама, најпре, означава недостижну спознају, а затим апсолут поприма негативне конотације; у Новим сенкама лирски субјекат наста вља потрагу за апсолутом; у Стиховима улица значење апсолута потпуно је уништено и разорено. Резултати истраживања указују на широк распон у приказивању апсолута – од неба до улице – где је разорен. Стога, закључујемо да у поезији Милоша Црњанског лирски субјекат трага за апсолутом који више није Бог.*

Кључне речи: *апсолут, смрт, Милош Црњански, небо, Итака*

У нашој књижевности има писаца који нису подлегли зубу времена, и што је успомена на њих старија, њихова књижевна дела постају боља и њихово место у историји књижевности је чвршће, стаменије и не подлеже сумњи. Писац који свакако превазилази границе чулног, и о чијем се песничком вредновању дуго говори, и за којег са сигурношћу можемо рећи да је један од *таквих ретких* јесте Милош Црњански.

Потпуно новим стихом и са доста емоционалне горчине, Црњански пева о свом бунту и бесмислености рата. Снагом својих стихова, он је многе моралне вредности обичног живота претварао у рушевине. Лирика Милоша Црњанског није обимна, али је означила велики преокрет у тадашњој поезији јер је била изазивачка и наметљива.

Репрезентативно дело Милоша Црњанског је збирка песама *Лирика Итаке* објављена 1919. године, годину дана након завршетка Великог рата. Према мишљењу Петрова, постоје четири основна периода о песничком и књижевном делу Милоша Црњанског: први период је од 1918. до 1930; други од 1930. до 1950, трећи од 1950. до 1960. и четврти од 1960. до 1968. Прво раздобље се може назвати *Првим раздобљем модернизма*; друго – *Раздобљем социјално ангажоване литературе*; треће је *Друго раздобље модернизма* и четврто *Савремено раздобље* (види, Петров 1988: 11).

Рад настоји да објасни проблем и развој апсолута у поезији Милоша Црњанског. Проблем апсолута сагледаћемо кроз збирку песама *Лирика Итаке*. Задржаћемо се на одређеним песмама где је апсолут видљив и окарактерисаћемо његову трансформацију.

Развој апсолута у Лирици Итаке

Лирика Итаке представља једину збирку песама Милоша Црњанског. Објављена је 1919. године и изазвала је помпу и неспоразуме на српској књижевној сцени који су дуго трајали. „Али они нису долазили само од критичарског ‘кон-

зерватизма' него и од песниковог 'превратничког' програма, тако рећи енкодираног у његову лирику" (Петковић 1996: 20). Након ратних страхота, Црњански своја размишљања претапа у антологијску збирку чија вредност а и популарност ни данас не губе на значају. Символика Итаке у самом наслову антиципира лутајући мотив, односно повратак јунака после рата. Црњански се попут великог јунака Одисеја враћа кући и својој домовини након рата. У целокупном остварењу Милоша Црњанског присутан је тај „одисејевски мотив лутања“, како експлицитно тако и имплицитно.

У *Лирици Итаке* представљена је ситуација човека без наде. Специфичност збирке огледа се у одсуству осећања страха. У њој нема рата, у њој су само обриси тешке ратне сенке која притиска лирског субјекта. *Лирика Итаке* пориче прошле тренутке, садашњост, па и саму будућност.

Ниједна песма није у целини испевана стихом исте дужине. Мали је број песама и строфа у којима се може уочити усмереност ка изједначавању броја слогова. У духу суматраизма, рима је слободног карактера. У збирци се налази укупно педесет шест песама које су подељене у три циклуса:

1. *Видовданске песме*;
2. *Нове сенке*;
3. *Стихови улица*.

У *Видовданским песмама* акценат је на патриотизму и национализму, док је држава негативни аспект. У овим песмама слави се смрт, а пориче живот. Збирка је уоквирена прологом и епилогом. Пролог је увид у читаву збирку.

Према речима Александра Петрова, у *Лирици Итаке* уочавају се две врсте песничке интонације: реторичка и интимно-исповедна. Прва је карактеристична за циклус песама *Видовданске песме*, а друга за циклусе *Нове сенке* и *Стихови улица* (види, Петров 1988: 21).

Наслови песама у *Видовданском* циклусу веома су карактеристични и симболични јер се лирски субјекат увек неком обраћа. „Видовданске песме су посланице којима се пре-

носи одређена песничка порука“ (Петров 1988: 32). Прва песма којом се отвара збирка је *Пролог*, она је уједно прва песма *Видовданског циклуса* и прва песма *Итаке*. Модерни Одисеј или лирски субјекат супротстављен је древном Одисеју. Ту супротстављеност видимо у бунтовном односу према нацији. Апсолут у овој песми уочен је у последњој строфи:

*Али: или нам живот нечег нова носи
а душа нам значи један степен више
небу што високо звездано мирише,
ил' нек и нас и песме и Итаку и све ђаво носи
(Црњански 1994: 14).*

Тај виши смисао који се прожима кроз целу песму заправо је жеља да човекова душа значи један степен више у односу на нешто изнад. Апсолут је овде небо, та вечита човекова борба да се досегну небеске спознаје. Али овде лирски субјекат дознаје само да је небо високо и звездано. Апсолут остаје недостижан и неодређен. „И, најзад, поента песме: уколико је такво значење, у односу на апсолут, неоствариво и недостиживо, онда све губи смисао и разлоге да постоји, онда преостаје само ћутање, смрт, васколика пропаст, јер смисао је само у апсолуту“ (Петров 1988: 43). Овде је Итака метафора за домовину и она губи сваки значај у осећају лирског субјекта. То више није она домовина која је остала у његовим сећањима пре рата, сада је све рушевина из које се назире смрт. Из такве перцепције стварности, лирски субјекат верује у апсолут, верује у небо које ће у њему вратити онај стари сјај при погледу на домовину.

Песма *Химна* одриче се постојања било каквог апсолута. У *Химни* је присутан нихилизам јер је видљиво порицање Бога. Лирски субјекат апсолут оличава кроз мотив крви.

*Немамо ничег.
Ни Бога ни господара.
Наш Бог је Крв
(Црњански 1994: 15).*

Песма представља модерну ситуацију након рата – човека који не верује у Бога, човека који се одриче било каквог апсолута, односно разочараног и разореног човека. После свих преживљених ратних страхота, видљив је само *апсолутни нихилизам*. Како се градационо нижу апокалиптичне слике, спас је пронађен у новом апсолуту, а то је крв: *Наш Бог је Крв; Оста нам једино крв; ...селисмо нашу крв* (Црњански 1994: 15). *Химна* је антиратна песма јер у себи носи искуство из рата. Жанр химне у овој песми има антитетично значење.

У песми *Јадрану*, лирски субјекат пева у име целог народа. Најбитнији је мотив убиства јер је лирски субјекат у трагању за апсолутом кроз убиство и рано умирање: *Да није најлепше Љубав, већ за грумен сунца убијати и рано умирати* (Црњански 1994: 16).

У *Лирици Итаке* има доста песама које су насловљене жанровским именима, а заправо представљају пародију. Црњански се на неки начин поиграо са оваквим називима. Пародирање књижевних жанрова карактеристично је за авангарду, тако да то није фактор изненађења. Једна од таквих песама је и *Здравица*. У овој песми здрави се свету који је блед као зимски дан.

*Здроаво свете бледи ко зимски дан у страху,
још је весео народ један,
у крви пепелу и праху
(Црњански 1994: 17).*

„Значења првог дистиха, наиме, морају се читати на жанровској подлози: она настају у чисто књижевној замени, односно у померању различних и обртању супротних значења, и то оних која се у здравици очекују. У томе нас опет руководи већ сам наслов песме: *Здравица*“ (Петковић 1996: 32). У овој песми је све обрнуто, уместо да се слави живот, овде се слави гробље и смрт. Та апотеоза смрти прожима се кроз целу песму. Гротескно се узвикује: *Да живи гробље. Једино лепо чисто и верно!* (Црњански 1994: 17). „Ову здравицу казује беседник-профет у име обесправљеног, пониже-

ног, погаженог народа, али не и пораженог до краја“ (Петров 1988: 45–46).

Ово је бунтовничка песма у којој доминира нихилизам, односно негативни апсолут. Одриче се свега јер у свему је *ништа*, нема наде, нема ничега. У *Лирици Итаке*, глагол цветати има скривено значење које је постално основно путем метафоризације. Последњи стих одсечно осликава поенту песме: *Ми смо за смрт*. Ако повежемо наслов песме и сагледамо га жанровски са последњим стихом – добијамо једну оксиморонску слику карактеристичну за *Видовданске песме*.

У песми *Гротеска*, лирски субјекат говори узвишено и обраћа се скупини:

*Зидајте Храм
бео као манастир.
Нек шеће у њему Месец сам
и плаче ноћ и мир
(Црњански 1994: 18).*

Месец као апсолут шеће сам храмом где људска нога не може ступити. Значајан је мотив црне сфинге која симболизује ћутање. Песма је испевана у реторичком обраћању.

*Не боли нас.
Грачанице више нема,
Шта би нам таковска гробља?
Марко се гади буђења и зоре,
гробови ћуте, не зборе.
У небо диже нас
презрив осмех робља
(Црњански 1994: 20).*

У овој песми лирски субјекат се одриче апсолута и исказује горко неповерење и непоштовање према свему. У овој песми израња видовдански мотив, којим се оспоравају вредности јунака. *Наша елегија завршава се позивом на побуну: Проклета победа и одушевљење. Да живи мржња и смрт*

презрење (Црњански 1994: 21).

Следећа песма је *Ода вешалима* која представља логички продужетак *Наше елегије*. „Ода је похвална песма високог стила која подразумева избор узвишеног предмета. Уместо тога, чини се да је у *Оди вешалима* једноставно узет предмет са дна вредносне лествице. Овакво изневерено очекивање – било да се иде од високог ка ниском (травестирање високог стила) или, супротно, од ниског ка високом (бурлескно дизање ниског у високи стил) – налази се у основи разноликих пародирања“ (Петковић 1996: 35). У узвишеном и свечаном тону славе се вешала која ће спасити народ. Апсолут се преноси и уздиже кроз слике уздисања вешала, кроз слике небеских шетњи, слике љубави и слике смрти. У завршним стиховима говори се о апсолуту:

*Што би се криле у робијашки врт
и цветале иза зида?
Још нас има што волимо смрт
и на вама висити од стида
(Црњански 1994: 23).*

Бог као апсолут није донео спасење народу и зато се лирски субјекат одриче његовог постојања. Тај спас је је сада положен у вешала која попримају значење апсолута.

*Што сте црне као крст?
И масне ко месарска врата?
Та сенка вам личи на мач чврст
а скупље сте од злата
(Црњански 1994: 23).*

Вешала су привидни апсолут, њима лирски субјекат кличе и њима се диви. „Ако вешала протумачимо у симболичном смислу, као појавни вид нечег другог, онда је тај нови апсолут – смрт“ (Петров 1988: 49). Смрт као изгнанство, смрт као прекид свих негативних догађаја ипак не може донети никакво спасење, па је зато смрт негативни апсолут. Али,

поред оваквих схватања, вешала као апсолут означавају и погубљење свих недужних ратника. Они су на тим вешалима оставили своје мисли, своја осећања и надали се неком бољем апсолуту – Богу. Стога, овде та слика поприма патриотске размере и позитивна начела апсолута. „Тако се и у овој песми открива патриотизам посебне врсте, не као хвала и слава једном народу, већ *патриотизам у принципу*...“ (Петров 1988: 50). Међусобно укрштање између неба и земље, љубави и смрти прераста у цинизам који има рушилачки карактер.

У песми *Спомен Принципу*, главни мотив је мотив освете. Кроз целу песму антитезирају се слике позитивне и негативне стране нације. Ипак, на крају цела песма поприма значење негативног апсолута јер се истичу смрт и освета.

Дитирамб је песма у којој се нове слике граде помоћу старих и тако попримају сасвим нова значења. Апсолут је смрт представљена као част.

У *Војничкој песми* апсолут је невидљив, акценат је стављен на патриотизам народа. Готово у свим *Видовданским песмама*, живот је представљен као негативна категорија. Смрт је апсолут која носи спасење. У песми *Југославији држава* је негативни апсолут:

*Ниједна чаша што се није,
ниједна тробојка што се вије,
наша није
(Црњански 1994: 31).*

Песма *Замореној омладини* по својој тематици као да не припада *Видовданским песмама*. У песми је младост приказана као бол, и стиче се утисак да лирски субјекат жели да његова душа досегне онај виши ниво – да досегне апсолут. Последње две песме *Видовданског циклуса* тематиком се разликују од целог циклуса и тако представљају увод у следећи циклус, а то су *Нове сенке*. У песми *Поздрав*, лирски субјекат апострофично се обраћа новом апсолуту, а то је слобода. Слобода је та која га је обузела, она му је ишчупала стид и

страх, она га је вратила у стварност.

Нове сенке представљају други циклус *Лирике Итаке*. У овом циклусу долази до изражаја лирика интимистичког надахнућа, а основне теме су љубав и смрт. „Са песмом *Гардиста и три питања у Лирику Итаке* уводи се једна нова тема: *трагедија мушког*“ (Петров 1988: 55). Као што се види, овај циклус је интимнији, у њему долази до питања чулног и више је израженија чежња за смрћу. Смрт је тај виши апсолут којем лирски субјекат тежи. У тој тежњи је сукоб мушког и жеље за смрћу. Трагедија мушког огледана је у потреби за чулном љубављу. У песми *Сераната*, чулна љубав доживљава свој епилог. Жудња за апсолутом, односно небом, оличена је кроз симболе јабланова и борова који се могу винути у висине и та слика добија виши значај.

Песма *Традиције* веома је занимљива јер доводи у питање проблем обнављања и продужавања живота:

*И кад Ти на лицу плане плам,
блудан и стидан од дара
скривеног под срцем сред недара:
ја отац бићу тужан, што не убих,
ја отац бићу тужан, јер љубљах,
што нисам више крвав и сам
(Црњански 1994: 42–43).*

Читајући ове стихове, схватамо да лирски субјекат у овом циклусу продужује потрагу за апсолутом. У песми *Путник*, претпостављамо да се слави љубав, међутим, овде је лирски субјекат у потрази за неким апсолутом, зато гледа у даљине и жели мир. У том миру пронаћи ће себе и спознаће апсолут. Следећа песма је *Успаванка* и она се на неки начин надозвезује на претходну песму и ту потрагу за апсолутом ставља на виши ниво. У песми *Слава*, лирски субјекат труди се да досегне апсолут, трага за њим, али му он измиче:

*А кад се облаци роје...
Лишће пада са грања свела,*

*и сви боли у јесени ћуте...
Куд облак не нађе више
путеве засуте
лете очи моје
(Црњански 1994: 48).*

Мрамор у врту је песма која је испуњена негативним набојем. Ова песма је изванредан пример дуализма људског бића, разапетог између чулности и смрти, између земаљског и небеског. Сва је у поређењу *њене коже* са змијама које пузе. „Разазнаје се и веза еротике (кожа обнажене драгане), насиља (просута мушка крв) и опасности, страха (змије). Међутим, овај гротескни призор има и врло значајно уоквирење: љубав у дотицају са смрћу“ (Петковић 1996: 42). Смрт као апсолут видљива је у еротичној слици дојки као кап вина које га сећају смрти, које га бацају у тај невидљиви понор за којим тежи у целој збирци песама. У песми *Ватромет* душа све воли и трпи, а тела се у мржњи узнесу у небеса. Небеса су апсолут која лирски субјекат спознаје разочаран. У песми *Беле руже*, ноћ је замена за љубав и страст, као нешто што је недостижно и далеко, као нека врста апсолута. Та чудна сила на ноћи наставља се у песми *Прва језа*. У лековитом деловању ноћи на лирског субјекта, душа се ослобађа негативних чинилаца.

У песми *Нове сенке*, лирски субјекат је **та** нова сенка. Он овде тежи апсолуту који је представљен у виду мутног неба, иако не може пронаћи мир, лирски субјекат наслућује постојање апсолута. *Љубав* је песма која одише еротизмом и овде лирски субјекат бежи од драге коју можемо схватити као привиђење апсолута. Он љубав доживљава као бол и бежи од њеног тела у шумска прострaнства. У овој песми видљив је вегетативни мотив који се наставља у песми *Очи* где се лирски субјекат разочарава у њено уморно тело и милује велике очи биља.

У песми *Ветри*, снажно се осећа присуство апсолута који је неухватљив. „Открила се космичка сагласност између бића

и неба, између духа и свемира. Реч је, дакле, о још једној замени, али у односу на оне раније, позитивној у смислу остварења човековог тоталитета“ (Петров 1988: 62). То је ослобођење од окова чулног и стреми се ка звезданом небу. Последња песма у циклусу *Нове сенке* је *Етеризам*, посвећена Иви Андрићу. *Етеризам* даје визију новог, неодређеног апсолута.

У читавом циклусу *Нове сенке* преовлађује култ жене. Црњански је проткао тај вечити сукоб ероса и танатоса, превазилажења телесног које представља удес и судбину јунака после рата.

Трећи циклус носи назив *Стихови улица* и одише надом и вером у живот. Овде се љубав очекује, а жена је доминантна, жива. Овај циклус почиње песмом *Карикатура*, где у првим стиховима опажамо однос лирског субјекта према Богу, односно апсолуту:

*О да си само једном
пао по женском тлу медном
умирао би радо
(Црњански 1994: 73).*

Овде се апсолут снижава јер је син божји представљен као карикатура. Велича се јачина телесног поимања љубави. *Стихови улице* почињу песмом у којој је апсолут карикан, а истиче се култ еротике. Син божји преображава се у мушкарца који гори од страсти. „Карикатурално испољавање не издваја се особито у *Лирици Итаке*: оно је латентно присутно у претежном делу књиге, као што је и пародирање присутно у претежном делу књиге, као што је и пародирање присутно у многим песмама, али није доведено до пуне пародије“ (Петковић 1996: 37).

У песми *Нова серената*, лирски субјекат сећа се ратних страхота, а апсолут види у драгој која му се чини као мати божја. Апсолут се помера од смрти, ратних страхота до вере у Бога.

У овом циклусу, апсолут се спаја са додирима чулног. У

песми *Шала*, месец као апсолут спознаје се у страсној ноћи.

„Цео светлећи лук од чулне ватре до духовног и небеског откровења исписан је у једној песми сасвим другачије експресије, у наративној песми симболичког наслова – *Срп на небу*“ (Петров 1988: 63). У почетку песме јавља се трансформација жене у сенку, она постаје невидљива и недостижна попут апсолута. Заправо, жена метафорично постаје апсолут за којим трага лирски субјекат.

У *Мизери*, лирски субјекат достиже најпотпунији нихилизам у овој збирци. Љубав није схваћена као чулни додаток, већ као потреба која руши, а уједно и храни људску душу.

На улици је јединствена песма јер су све моћи једног апсолута пребачене на улицу, односно у градски амбијент.

У песми *Под Крком* није потврђено присуство апсолута:

*И мислим: и да га има тамо горе,
ако ме види под јадром саног
у ком се зраци плоде
(Црњански 1994: 83).*

Песма *Молитва* као подтекст има најзначајнији жанр у хришћанству, као што и сам наслов каже, а то је молитву „Оче наш“:

*Оче наш
сенко света седа погурена
на дрвеној раги.
Са лонцем разбијеним на глави,
и очима пуним ветрењача плави
(ЦРЊАНСКИ 1994: 98).*

У духу авангарде, Црњански је вешто пародирао молитвене речи. „Као представник жанра ‘Оче наш’ је изразито канонизован текст, са великом учесталашћу и дужином употребе (репродуковања). Затим, он је текст са самог врха официјелне културе“ (Петковић 1996: 28). У овој песми осећа се одсуство апсолута, лирски субјекат је сам и нема више

моћи да се нада смрти. Лирски субјекат потпуно демолира званичну културу и окреће се индивидуи.

Песмом *Епилог*, која је првобитно носила назив *Лирика Итаке*, завршава се збирка песама писана ироничним тоном. Ова песма полемика је са професорима патриотама и традиционалистима на књижевном, социјалном и моралном плану. Песник жели да искаже да је свему дошао крај и да је време да судба удари на нове жице.

У основи збирке је анархизам, бунт и разарање националних митова и предања. *Лирика Итаке* сва је у формалном мешању несигурности и огрешења у језику до повремених несклада у стиху.

Кроз целу збирку, лирски субјекат трага за апсолутом који више није Бог. Он је прошао сва страдања у рату, био је сведок разних мучења, присуствовао многим страхотама и као такав, поново се враћа у своју *Итаку* као модеран *Одисеј*, који све време спас проналази у песмама и у њима покушава да пронађе *апсолут*. У првом циклусу, лирски субјекат се у потпуности одриче апсолута и ту влада тотални нихилизам; док у другом циклусу потрагу појачава дозом страсти и пресликава је на чулну љубав. У трећем циклусу, небо је суматраистички апсолут и потпуно је срушен, бачен на тло и до краја разорен.

Закључак

У овом раду детаљно смо се бавили проблемом и развојем апсолута у поезији Милоша Црњанског. У збирци *Лирика Итаке* негира се постојање било које врсте апсолута. У *Видовданским песмама* присутан је апсолутни нихилизам, смрт се слави, а живот се пориче. У *Новим сенкама* велику изражајност поприма интимистичко схватање света, а основне теме су љубав и смрт. *Стихови улица* одишу надом и смислом живота. У овом циклусу апсолут је разорен до краја. Кроз целу збирку лирски субјекат трага за апсолутом који више није Бог.

Поезија Милоша Црњанског одриче се Бога. Његова поезија дубински разрушава сваку везу са свим апсолутима: црквом, државом и влашћу.

Литература

Примарна литература:

Црњански, Милош (1994). *Лирика Итаке*. Приредио и коментаре написао Гојко Тешић. Београд.

Секундарна литература:

Витошевић, Драгиша (1972). „Послератна авангарда и Милош Црњански“. У: *Књижевно дело Милоша Црњанског*. Зборник радова. Београд: Београдски издавачко-графички завод.

Петковић, Новица (1996). *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга.

Петров, Александар (1988). *Поезија Милоша Црњанског и српско песништво*. Београд: Нолит.

Тешић, Гојко (2009). *Српска књижевна авангарда (1902–1934), књижевноисторијски контекст*. Београд: Институт за књижевност и уметност – Службени гласник.

***Problem of the absolute in the poetry
of Milos Crnjanski***

Anja Glisovic

Belgrade

anja.glisovic@hotmail.com

Abstract

This paper seeks to explain the problem and development of the absolute in the poetry of Milos Crnjanski. The problem of the absolute will be examined through the collection of poems Lyric of Ithaca. The main goal of the interpretation is to point out the visibility of the absolute in the poems, as well as its transformation throughout the three cycles. Moreover, the secondary goals of this paper are considerations of the symbolism of Ithaca - the Odyssean motive of wandering, the return of heroes after the war and the parody of genres. The problem of the absolute has a plethora of meanings in the cycles: in Vidovdan songs it signifies unattainable knowledge, and then the absolute takes on negative connotations; in New shadows, the lyric subject continues the quest for the absolute; in Street verses, the meaning of the absolute is completely destroyed and shattered. The results of the research indicate a wide range in the display of the absolute – from heaven to the street – where it is destroyed. Therefore, we conclude that in the poetry of Milos Crnjanski the lyric subject searches for the absolute which is no longer God.

Keywords: *absolute, death, Milos Crnjanski, sky, Ithaca*